

Virgil Nestorescu

NOTE ETIMOLOGICE ȘI LEXICALE

Apariția celui de-al treilea volum al **Dicționarului graiurilor dacoromâne sudice** încheie această lucrare de mare întindere, care reprezintă o etapă deosebită în dezvoltarea cercetărilor dialectale din țara noastră. Bogăția lexicală a graiurilor noastre sudice, pe care am subliniat-o cu alt prilej (cf. Nestorescu 2011), se reflectă în bună măsură și în acest ultim volum prin varietatea împrumuturilor din alte limbi, ca urmare a contactelor directe cu graiurile minorităților naționale conlocuitoare, sau prin neașteptate formații interne ale limbii române.

În rândurile de mai jos vom încerca să ne ocupăm de originea unor cuvinte, adesea bine mascată fonetic, fie provenind din împrumuturi, fie reprezentând creații locale ale graiurilor studiate.

*
* *

PALÓI s. m. (DGS III, rar Ct) „rasă de câini cu picioare scurte” (cu diminutivul **paloiaș**) poate fi apropiat de termenul bg. **палаш** (var. **пальаш**, **пальош**) „câine de vânătoare”, care la rândul său nu are etimologie clară (BER V, p.24).

PANC² adj. (DGS III, rar Dj) „sașiu” ar avea un corespondent perfect în adj. **panc**, variantă rară a lui **ponc** „idem” (DLR s. v.), dar nu știm, din informațiile date în dicționar, la care din multiplele sensuri ale cuvântului se referă. Oricum, în cazul nostru asemănarea dintre *panc²* și *ponc* trebuie reținută.

PANCHIU adj. (DGS III, în Ag) „sașiu” poate fi explicat numai dacă aducem în discuție adj. **panc²** „idem”, discutat înainte. Avem de-a face în **panchiu** cu un derivat din adj. **panc**, după tipul altor formații similare rezultate cu ajutorul suf. *-iu*. Acceptând acest lucru, trebuie abordată într-un mod asemănător și etimologia cuvântului imediat următor, care ține de același grup semantic.

PANCHIÓN-OANĂ adj. (DGS III) „sașiu-sașie”, înregistrat rar tot în Dj (var. *bachión-bachioánă* în Vl și Ag), este inserat în DLR cu etimologie necunoscută. Credem că nu greșim dacă îl legăm de *panchiu*, înscriindu-l în aceeași serie cu *pachión*, cuvânt pe care l-am întâlnit în graiurile românilor din nord-vestul Bulgariei (*Românii timoceni*, p.108), și *pachiónt*, alt regionalism cu sens identic (v. DLR), în care absența consoanei nazale înaintea lui [c] nu este o problemă.

PANDÉLĂ s. f. (DGS III, rar Br) „drapel; steguleț” este o formă rară a unui vechi împrumut pe cale cultă **bandieră** „steag, drapel” din it. *bandiera* (DA), care a fost folosit frecvent în scrierile din secolul al XIX-lea.

PARȚOĂLĂ s. f. (DGS III, rar Cl) „preș; țoală de învelit” provine se pare din bg. **парцал** „bucată de stofă; îmbrăcăminte ruptă; haină veche, murdară” (BER V, p.76). Forma ușor modificată se datorează probabil și influenței rom. *țoală*.

PATCRÍLCĂ s. f. (DGS III, rar în Tl) „plasă la vintir” este un cuvânt rusesc, intrat prin graiurile lipovenești din Deltă, anume **подкрилка** „idem”.

PÉLEȘ s. n. (DGS III, rar Ag) „lobul urechii” provine din bg. dial. **пелеш**, cuvânt polisemantic care, între altele, înseamnă și „partea moale a urechii; podoabă pe care o poartă fetele și femeile în părul împletit” (BER V, p.139).

PLÁNIȘTE s. f. (DGS III, prin Ag) „loc unde se odihnesc vitele; zăcatoare” este împrumutat din bg. dial. **пладнице** (var. **планище**) „loc de odihnă la umbră (pentru vite)”, derivat al lui *пладне* „amiază” (BER V, p. 306).

PÓTCĂ s. f. (DGS III, rar Ag) „sperietoare, momâie (în culturi)” nu poate fi legat semantic de *potcă* înregistrat în DLR, ci de bg. **потка** „resturi de vegetație, crenguțe verzi folosite ca semn de demarcație a unor livezi sau de interdicție a pășunatului” (BER V, p.55).

PRÍNCĂ s. f. (DGS III, rar Tr) „butonieră” este împrumutat din bg. **примка**, „laț, arcan”, care prin restrângere a putut căpăta acest înțeles.

PRIPĒT s. (DGS III, rar Gj) „căldură mare, caniculă” redă, cu o schimbare neobișnuită a consoanei finale, bg. **припек** 1. „loc scaldat de soare”. 2. „dogoarea soarelui” (DBR, BTR).

PÚCĂL s. m. (DGS III, rar Ot) „pasăre răpitoare de noapte, înrudită cu bufnița și cucuveaua” este ușor de descoperit în cuvântul bulgăresc **бухал** „nume dat unor păsări răpitoare de noapte: bufniță, huhurez” (BTR; DBR).

RAJ s. n. (DGS III, rar VI) „unealtă folosită în rotărie pentru însemnat obezile” pare să fie același cuvânt cu **raf**¹ „cerc de fier care se aplică pe obada unei roți de lemn cu scopul de a o proteja” (DLR s. v.). În acest caz, înlocuirea consoanei finale trebuie privită ca un accident fonetic sau ca o posibilă greșeală de transcriere.

REJIĒN s. n. (DGS III, rar Tl) „vătrai” este împrumutat din bulgară, unde sub forma **ръжен** (care corespunde variantei **rājén**), înseamnă „lopătică cu care se atâță focul; vătrai” (BER VI, p. 365; DBR).

RISÁUA s. f. art. (DGS III, rar în Tl), care presupune sg. **risá**, cu sensul „podoabă făcută dintr-o panglică pe care erau înșirați galbeni, purtată de femei pe frunte, în trecut”, corespunde fonetic și, în mare măsură, semantic bg. dial. **песа** „panglică cu diferite motive populare cusută pe umerii cămășilor femeiești; (pl.) franjuri, ciucuri” (Gerov; BER VI, p.229).

SUGMÁN s. (DGS III, rar Ot) „rochie”, ilustrat de un citat prin care subiectul anchetat trimite la originea slavă a cuvântului: *Capot, sugman [să zice] pă sârbește*, are în realitate origine bulgară. Menționăm că *sârbește* înseamnă popular *bulgărește* (DLR s. v. *sârb*²), o veche confuzie ce se reflectă și în denumirea improprie a unor localități cu vorbitori nativi de limbă bulgară, cum ar fi *Băleni-Sârbi* din jud. Dâmbovița, *Băilești-Sârbi* din jud. Dolj (Jordan, p. 262–263; Mladenov, p. 32–42).

Din DLR aflăm că forma *sugmán*, variantă a lui *suman*, considerat ca împrumutat din ucr. **сукман**, nu are printre sensurile sale și pe cel de „rochie”. Acesta însă se găsește în bg. dial. **сукман** „îmbrăcăminte femeiască lungă, fără mâneci, din stofă de lână; fustă largă din stofă țesută la război” (BER VII, p. 561).

SURMÁ s. f. (DGS III, rar Dj) „uimă, gâlcă” (var. **súrmă**) se explică prin bg. dial. **сурма** „1. amigdală; gâlcă. 2. scrofuloză” (BER VII, p. 598).

ȘAMÁC s. (DGS III, rar Br) „plantă de baltă asemănătoare papurei; rogoz” provine din bg. **шамак** (< tc.) „papură cu frunze înguste; rogoz” (MBBR, p. 300, 550).

ȘLÍCTOR s. n. (DGS III, rar Db) „rindea” este un împrumut obținut prin trunchiere din germ. **Schlichthobel** „(rindea) fățuitoare” (DGR).

ȘLÍFCAIER s. n. (DGS III, rar Ot) „rașpel (cu dinți mărunți)” reprezintă o variantă a lui **șlihtfaier** „pilă de finisat” (DLR s. v.), împrumut din germ. **Schlichtfeile**.

ȘLÍTHAMOR s. n. (DGS III, rar Il) „un fel de ciocan folosit în dogărie” apare în DLR sub forma **șlihthamăr**, regionalism din nordul Bucovinei, provenit din germ. **Schlichthammer**.

ȘMAL s. n. (DGS III, rar Tl) „capătul îngust al ciocanului” a rezultat prin trunchierea germ. **Schmal** [hammer], din care pentru denumirea obiectului a fost păstrat numai adjectivul **schmal** „îngust”.

ȘRÁPȚIG s. n. (DGS III, rar Ag, Ot) „menghină de lemn” provine din germ. **Schraubzwinge** „clește, menghină cu șurub de strâns sau presat” (DGR).

ȘRÓPOB s. n. (DGS III, rar Db) „(un fel de) rindea” redă într-o formă ușor ascunsă termenul german **Schrohobel** „rindea-cioplitor” (DGR).

ȘTRAM adv. (DGS III, rar Db) în expr. [la minerit] *a bate ~* „a bate insistent cu ciocanul fășia de humă dintre straturile de cărbuni” corespunde formal adj. **stram** „voinic, zdravăn; deștept” < germ. **stramm**, inserat în DLR. Transferul cuvântului în altă sferă semantică merită să fie subliniat ca o trăsătură aparte a graiului dobrogean.

ȘTRÉCVINCLU s. f. (DGS III, rar Gr) „unealtă a dogarului folosită la trasarea și la stabilirea unghiurilor” este un împrumut destul de transparent al germ. **Streichwinkel** „unghi de direcție” (DGR).

TALASĂM s. (DGS III, rar Tl) „strigoi”, după cum informează chiar subiectul, este un cuvânt învechit: *Să făcea nainte strigoi, talasám cum spune ei [bătrânii]*. A fost luat din bg. **тaлaсъм** „duh rău; vampir; strigoi” (DBR), sau din tc. **talısm** (BER VII, p.78), din care acesta provine.

ȚANHÓBLU s. (DGS III, rar Vl) „rindea cu dinți” este împrumut evident din germ. **Zahnobel** „rindea dințată” (DGR).

ÚDVĂ s. f. este tratat în DGS II, sub **hudubă** „uliu”, fiind considerat de autori ca variantă a acestuia. Asemănarea fonetică nu ni se pare suficientă pentru a se justifica tratarea lor în același articol. Ocupându-ne de originea acestui cuvânt, inserat în DLR fără etimologie, am arătat mai demult că, după aspectul fonetic și sens, **udvă** „nume regional pentru o pasăre de pradă” se explică fără dubiu prin bg. dial. **yтвa** 1. „pasăre de noapte asemănătoare cucuvelei, dar mai mare, închisă la culoare, cu pene albe și cafenii (*Strix*)”. 2. „bufniță” (cf. *Note*, p. 528).

VERDÁNE s. f. pl. (DGS III, rar Tr) „ciocănitore” este o variantă neconsentată până acum a lui **vârdare**, nume dat mai multor păsări din ordinul agățătoarelor: *ciocănitore verde, ciocănitore sură, ciocănitore de zăvoi* etc.” (DLR s. v.).

ZĂVT s. n. (DGS III, rar Dj) „smoală” îl găsim în DLR sub forma **zeft**, unde este considerat turcism învechit (< tc. **zift**). Credem însă că în privința etimologiei nu poate fi scos din discuție bg. **зифт**, care la rândul lui a fost luat tot din turcă.

ZÉICĂ s. f. (DGS III, rar Cl) „apelativ între cumnate” provine din bg. dial. **зейка** „cumnată”, format din *зетька > зет „cumnat” (BER I, p. 631).

ZEMBEREĂ s. f. (DGS III, rar Tl, Ct) „un fel de zăvor la ușile de tip vechi” este o formă aparte a unui vechi turcism, inserat în DLR sub **zimberec** (2.) „idem”.

ZEȚĂMĂR s. n. (DGS III, rar Dj) „bașchie” a fost obiectul unei mai vechi note etimologice (*Etimologii*, p. 57), în care cuvântul-titlu, cu definiția „ciocan de fier având la capăt un șanț ca să poată prinde cercurile de fier când sunt bătute pe butoi”, a fost explicat ca împrumut din germ. **Setzhammer** „ciocan de planare” (DGR).

BIBLIOGRAFIE

- BER = *Български етимологичен речник, БАН*, Sofia, 1971–.
- BTR = *Български тълковен речник*, ediția a II-a, Sofia, 1963.
- DA = *Dicționarul limbii române*, publicat de Academia Română, A-De și F-Lojniță, București, 1913–1949.
- DBR = Tiberiu Iovan, *Dicționar bulgar-român*, București, Editura Științifică, 1994.
- DGO = Dorina Bărbuț, *Dicționar de grai oltenesc*, Craiova, 1990.
- DGR = Academia Republicii Socialiste România, *Dicționar german-român* [Coordonare și revizie Mihai Isbășescu și Maria Iliescu], București, 1966.
- DGS = *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, coordonator Maria Marin, de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Mihăilescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, București, Editura Academiei Române, vol. III (literele P–Z), 2010.
- Etimologii = Virgil Nestorescu, *Etimologii*, în „Limba română”, LIII, 1–2, 2004, p. 55–56.
- Gerov = Najden Gerov, *Речник на български език*, Plovdiv, I–III, 1895–1904.
- Iordan = Iorgu Iordan, *Торонития ромânească*, București, 1963.
- MBBR = *Материали за български ботаничен речник*, sub red. lui B. Ahtarov, Sofia 1939.
- Mladenov = Maxim Sl. Mladenov, *Българските говори в Румъния*, Sofia, 1993.
- Nestorescu 2011 = Virgil Nestorescu, *Note etimologice*, în *Studii de dialectologie, istoria limbii și onomastică. Omagiu domnului Teofil Teaha*. Coord. Maria Marin, Daniela Răuțu, Editura Academiei, București, 2011, p. 399–408.
- Note = Virgil Nestorescu, *Note etimologice și lexicale* în „Limba română”, LVIII, 4/2009.
- Români timoceni = Virgil Nestorescu, *Români timoceni din Bulgaria. Glosar dialectal*, București, Editura Academiei Române, 2011.

NOTES ÉTYMOLOGIQUES ET LEXICALES

(Résumé)

Dans cet article l’auteur a continué son travail consacré à la recherche de l’origine des mots insérés dans le III^e volume du *Dictionnaire des patois dacoroumains méridionaux* (DGS), récemment paru. Il faut remarquer un bon nombre des mots empruntés au bulgare, ce qui est un trait particulier des patois étudiés. Comme d’habitude, les termes techniques sont d’origine allemande.

Cuvinte-cheie: etimologie, panchiu, pandelă, surma, udvă, zeică.

Mots-clés: *étymologie, panchiu* „bigle”, *pandelă* „drapeau”, *surma* „scrofulă”, *udvă* „oiseau de proie”, *zeică* „belle-soeur”.

București, B-dul Al. Obregia nr. 24